

Farkas Gejza: Igazságérzet logika – idegműködés.

Naponként halljuk és mondjuk ezt a két szót: igazság – igazságtalanság és rendszerint nem is jut eszünkbe sokat boncolgatni miért tartunk valamit igazságosnak, vagy az ellenkezőjének. Igazság, hogy a posztócsalók elvegyék büntetésüket, igazságtalanság, ha egy kiváló tehetségű egyént nem engednek pályáján érvényesülni. Igazság, ha a hadjáratot hősiesen végigküzdő katona a békekötés után kényelmes élethez, jó keresethez jut; igazságtalan, ha egy léha aszfalttaposó fényes hivatalba kerül. *Elsősorban az igazság és csak másodsorban a célszerűség nevében követelünk helyes szociálpolitikát.* Ez mind magától értetődik, mondja egyszerre eszünk és érzésünk – és ezt az összhangot, megnyugvást vajmi ritkán zavarja meg a kérdés: de hát miért igazság az, ami igazság? miért igazságtalanság az, ami ettől eltér? Pedig az emberiség nem egy kiváló elméje foglalkozott már ezzel a kérdéssel, az igazság lényegének meghatározásával anélkül, hogy ebben véglegesen megnyugtató eredményre jutottak volna.

Azon régiebb bölcselőket, akik az igazságot és az igazságérzetet valamely az ember lelkében működő isteni akaratra, vagy magasabb természeti törvényre vezették vissza, utóbb azok váltották fel, akik a jogot, az igazságot, mint a legmagasabbrendű célszerűséget, az emberek boldogulásának elsőrendű, elháríthatatlan feltételét fogták fel. Ebben az irányban talán legmeszebb ment Bentham, az utilitárius jogi iskola alapítója, akinek álláspontja szerint minden egyes törvényhozási tény jogosságát az határozza meg, hogy mennyivel több jó, több haszon, több boldogság származik belőle az emberek egy bizonyos számára, mint hátrány, kár, szenvedés ugyanazon vagy más emberekre. Ezen iskola hívei majdnem azt képzelték, hogy mennyiség-tani pontossággal megmérhetik és az egyes egyénekre szét is oszthatják valamely tény kedvező vagy kedvezőtlen kihatásait;

X. intézkedés helyes volt, mert A embernek boldogságot szerzett, míg ugyanannyi szenvedést csupán $\frac{1}{2}$ embernek. Ellenben Y tény a részes egyének hasonló számaránya mellett is igazságtalan volt, mert A embernek csak a boldogságot hozott be, míg $\frac{1}{2}$ -embernek egyenként $4a$ szenvedést okozott.

Erről a pontos adagoló munkáról, mely még a legridegebb phalanstére társadalomban sem lehetett volna gyakorlatilag keresztülvihető, az újabb szociológiai irányzat kifejezetten lemondott. Bár az igazság képzetét és érzetét ez az iskola is szoros összefüggésbe hozta a boldogság-igénnyel – ezt az összefüggést már sokkal egyénibb alapokra fektette. Végleg elvetett minden, az egyes emberen kívül fekvő mértéket az igazság meghatározására és azt a tételt állította fel, hogy mindenki azt tartja igazságosnak, amitől bevallott, vagy titkos vágyai teljesülését várja; ellenben igazságtalannak tekinti azt, ami elsodorhatja áhított céljaitól. Természetesen nem csupán az őt közvetlenül érintő tényeket ítéli meg az ember ily módon, hanem azokat is, melyek másokat értek, de amelyeknek ő reá való alkalmazását is el tudja képzelni és pedig óhajtva, vagy rettegve. Egy tisztviselő, vagy munkás tehát igazságosnak fogja találni, ha más tisztviselő, vagy munkás tevékenységét rendszeren díjazzák és igazságtalannak, ha abban megrövidítik. Ezt az egyéni igazság-felfogást hazai irodalmunkban legszabatosabban Pikler Gyula fejtette ki.

Az ő felfogása, bármennyire felülemelkedik mindenféle metafizikán, bármennyire feleslegessé tesz minden természetfölötti gondolkodás-kisegítőt, mégsem adhatja az igazságosság képzet- és érzetvilágának teljesen kielégítő magyarázatát. Azokat az eseteket, midőn valaki nem «hazabeszél», midőn saját éreklésével szemben az ellenkező érdekeknek is igazságot képes szolgáltatni, még valahogy megindokolhatja az általános jogrend közös érdekének segítségül vételével. A kereskedő talán nem örül egy üzlettársa csalárd eszközökkel elért sikerének, mert arra kell gondolnia, hogy az ilyen üzelmek útján való meggazdagodásra neki magának kevés alkalma kínálkozik, ellenben versenytársainak ily üzelmek elég könnyen tönkretelhetik. De ez a segédmagyarázat már nem indokolja meg igazságítéleteinket azon tömördek esetekben, amidőn egyéni céljaink és érdekeink még távoli analógia révén sem jöhetnek szóba, amidőn még csak nem is embertársaink tudatos cselekvéseiről, hanem természeti erők, vak véletlenek hatásairól lehet szó. Igazságosnak tartjuk, hogy az arab még eltaszított feleségének is egy használható tevét és útravalót ad, igazságtalannak, hogy a kínaiak leány-

gyermekeik nagy részét kiteszik. De igazságosnak mondjuk azt, ha egy sokat fáradozott, szenvedett ember sikerült gyermekeiben örömet találhat, igazságtalannak, ha egy ily ember munkássága gyümölcseinek élvezése előtt elbetegesedik, elhal. Úgyszintén igazságosnak mondjuk, ha egy zsvány rablótámadása közben életét veszti, igazságtalannak, ha egy panamista a jómódon kívül még kitűnő egészségnek is örvend. És ezekben az ítéleteinkben anynyira határozottak, szívósak vagyunk, hogy amennyiben az élet lefolyása nem felel meg az igazságról alkotott képzeinknek, különféle vallási (rendszerünkben, még a halál utánra is kiegyenlítő igazságszolgáltatást várunk örökös kihatású határozatokkal.

Az igazságérzet tökéletesen helyes magyarázatához szerény nézetem” szerint tisztán jogi és közgazdasági elméletekkel sohasem fogunk eljutni. A *suum cuique* – kinek-kinek a magáét elvének csak akkor van értelme, ha előbb tudjuk, kit mi illet meg. És ebben a tekintetben a régi teológiai és etikai felfogások szolgáltatnak, ha nem is az egyes esetekben alkalmazható zsinórmértéket, de mérlegelésünk felállításánál használható gondolati váztt ebben a formulában: a jók jutalmat, a rosszak bűnhődést érdemelnek. Ennek megtörténte megnyugvással, megelégedéssel tölt el, míg elmaradása, vagy az ellenkezőnek bekövetkezése elszomorít, felháborít. Bármily különösen hangozzék: ezen a nyomon érhetünk el legrövidebb utón az igazságítéletek természetudományi magyarázatához.

Legelsőbben az alapvető fogalmakkal jöjjünk tisztába! Jó az az ember, aki az őt környező társadalomba helyesen beilleszkedik, tevékenységével, magatartásával embertársainak lehető sok örömet, élvezetet szerez, lehetőleg kevés bajt, szenvedést okoz. Rossz az ilyen ember ellentéte. Tehát jó az, aki idejét hasznos munkával tölti és ennek jutalmaként megelégszik azzal, amit más emberek életboldogságuk veszélyeztetése nélkül adhatnak, aki erőszakot legfeljebb támadások visszaverésére alkalmaz, de sohasem személyes előnyök kicsikarására, aki még személyes kényelmének és jólétének egy részét is fel képes áldozni, más embereknek átengedni, hogy ezeket megelégedettek ké tegye. Az ilyen emberek számára kíván igazságérzetünk minden jót. Ellenben rossz emberek a restek, az erőszakosak, az önzők; ezeknek, midőn igazságosoknak gondoljuk magunkat, szenvedéseket, vagy legalább is balsikereket kívánunk. Hangsúlyozzuk ismét: a jót a jóknak, a rosszat a rosszaknak *feltétlenül* kívánjuk, tekintet nélkül arra, hogy minden egyes jó tett, vagy tehetett-e éppen nekünk szívességet, minden egyes rossz okozhatott-e kellemetlen-

séget. Itt az önzés, mint minden emberi cselekvés és megfontolás egyetemes rugója látszólag csütörtököt mond.

Am éppen ez az a pont, melyen a metafizikától és teológiától a természettudomány és ezen belül az élettan kell, hogy a szót átvegye. *A jók boldogulását és a rosszak elbukását igazságosként dicsérik, a jók szenvedését és a rosszak érvényesülését mint igazságtalant vádoljuk, mert az előbbi élettani okokból kellemesen, de utóbbi ugyanilyenekből kellemetlenül hat reánk.* Ez a tétel bizonyára megalapozást igényel, a következőkben lehető rövidséggel megkísértem ezt nyújtani.

Kellemes, boldog közérzetünknek egyik feltétele gondolat-sorozatainknak és az ezekkel összefüggő, az élettani tudomány által ugyan még nem teljesen felderített, idegfolyamatoknak zavartalan menete. Az idegek és agyidegközpontok működésének hirtelen új, váratlan irányba átkészítése éppen olyan kellemetlen érzéssel jár, mint izmaink, tagjaink hirtelen erőszakos elrántása. Tehát rossz érzést kell, hogy támasszanak bennünk a meglepetések, csalódások; ez alól kivételt csak egy vélt, vagy várt szenvedés, haj hirtelen elhárulása, a rossz várása által okozott feszültség leengedése, továbbá valamely nyilvánvaló előny váratlan felbukkanása képez. Minden más esetben, tehát az egyéni érdekünket közvetlenül nem érintő valamennyi megfigyelésünkben csakis az felel meg jó érzésünknek, ha nagyjában minden úgy folyik le, ahogy azt magunkban tudatosan vagy öntudatlanul előre kigondoltuk, kiszámítottuk.

Az ilyen előszámítás pedig minden vallás- és egyéb erkölcsi előnevelés nélkül is arra visz, hogy a jók számára boldogulást, a rosszaknak szenvedést, pusztulást várjunk.

Mert kik a jók és kik a rosszak? Kik képesek jót cselekedni és kik kénytelenek rosszat tenni?

Akinek szervezete és idegrendszere elegendően egyensúlyozva működik, aki az igényeinek megfelelő megélhetési források fölött rendelkezik, aki az őt környező társadalomba oly módon helyezkedhetett bele, hogy elegendően kíméletes, vagy éppen tiszteltteljes bánásmódban részesül – az szükségképen igyekezni fog fentartani az életnek azt a sorát, rendjét, melyben elegendően boldog, az arra is igyekezni fog, hogy embertársai is kielégítőnek találják a reá nézve oly kedvező állapotot, az tehát még áldozatok árán is igyekezni fog embertársait és kiváltképpen a hozzá legközelebb állókat elégedettekké, boldogokká tenni. Ellenben, akinek szervezete, kivált idegzete hibás, akinek segélyforrásai nem fedezik igényeit akár azért, mert a segélyforrá-

sok csekély keresőképesség folytán elégtelenek, akár mert az igények helytelen nevelés, fejlődésmenet folytán túlhajtottak, aki szervezeti hibáiban, nevelési hiányaiban vagy egyéb szerencsétlen körülményekben rejlő okok folytán nem képes oly társadalmi állásra, környezetében oly kedveltségre, tekintélyre szert tenni, aminő mellett életigényeit teljesen kielégítve láthatná, – az kevés jóindulatot tanúsít azon környezet iránt, melyben szerencsétlennek érzi magát; az, távol attól, hogy élete nyomasztó kere-teinek fentartásáért áldozatot hozzon, a lehető legkönnyebben túlteszti magát az embertársai, még legközelebbi környezői iránti tekintetekben is, csakhogy rossznak érzett helyzetén valamely irányban könnyítsen.

Az ember közérzése és életélvezete ugyan annyi sokféle tényezőtől alakul ki, hogy ezeknek a jóság szempontjából eszményi arányára nézve általános érvényű zsinórmértéket felállítani nem lehet; egyes tényezők kedvezőbb alakulását is ellensúlyozhatja másoknak kedvezőtlenebb működése és viszont. Egy beteges ember is lehet annyira elégedett, hogy jó legyen, ha betegsége nem tűrhetetlen és aránylag kedvező megélhetési viszonyai, környezetének jóindulata megfelelően nyugodt, elégedett hangulatba ringathatják. Viszont egy dúsgazdag ember is gonosz, akár éppen kapzsiságból gonosz lehet, ha egyéniségének kifejlődése közben az őt környező társadalomról oly ferde képet kapott, mely szerint egyéni értéke nem számíthat elismerésre, hanem csupán vagyona, mind több vagyona és ezzel járó hatalma.

Lényegében tehát az a jó, aki erős, szerencsés, rossz az, aki egy bizonyos mértéknél gyengébb, szerencsétlenebb. A szokásos értékelésnek ezzel a magyarázatával, vagy inkább levetkőztetésével nem ellenkezik az a tény sem, hogy igazságérzetünk jutalmat, kárpótlást igényel olyanok számára is, akiknek valamely szerencsétlenségéről tudunk. Mert az ilyen jóakaró kívánságnak alapja az a feltevés, hogy amaz embertársunk szerencsétlenségét méltón viselte, nem roskadt össze erkölcsileg, nem lett rossz, vagy legalább túlságosan rossz. Tehát szerencsétlensége ily kiállásával már igen nagy erő- és jó helyzet-tartalékok birtokát igazolta, melyek folyamánként eszünk és érzésünk logikája a szerencsétlenségek elmúltá, esetleg a sorsüldözött jó ember halála utánra boldog létet vár számára. Már akit a sorscsapás oly gyenge erkölcsi alapon, vagyis miként láttuk, inkább szerencsétlen helyzetben talált, hogy alatta előszámításunknál nagyobb mértékben esett össze, restebbnek, gyávábbnak, boszu-állóbbnak mutatkozott a kelleténél, azzal szemben legfeljebb csak

a kevés számú büntettes-pártfogoló kriminalista érez valódi szánalmat, míg az emberek túlnyomó többsége most már vállvonogatva megy el kiállott szenvedései mellett. Viszont akinek könnyű sikereit megirigyeltük, annak utóbb felmerült nehézségei fölött kárörömet érzünk, mert lám, nem csalódtunk, mikor azt tartottuk, hogy az illető mégis csak egy nálunknál gyengébb, tehát kevésbé szerencsésen elbocsátott ember, akit csupán véletlenül kedvező esélyek helyeztek fölénk.

Mikor az ember azt várja, hogy a kedvező életkörülményei által jóvátett ember tovább is boldoguljon és az ellenkező eseten elszomorodik, ez éppen olyan természetes érzés, mint mikor az ember egy szép, egészséges növény számára erőteljes fejlődést, egy szilárd idomú sziklának évezredek fennállást vár és bánatos lesz, megrendül, ha a szép növény egyszerre csak elszárad, az erősnek látszó sziklatömb egy éjjel leomlik.

Mert agyunk, központi idegzetünk már egyszer nem szereti a csalódásokat, az új beállítások váratlan kényszerét, az ilyen új beállításokkal járó többletmunka elháríthatatlan szükségét. Statisztikával ki nem mutatható, de megfigyelés útján könnyen igazolható tény az is, hogy az Ítéletek módosításától való irtózás és ennekfolytán az egyszer megalkotott igazságképzetekhez való ragaszkodás annál merevebb, minél gyengébb értelmiségű az ítélő egyén. Gyermekek, elagottak, tanulatlan, a munka által túlcsigázott, háborúk, inségek, járványok által megfélemlített emberek a konokságig jónak vagy rossznak tartják azt, akit egyszer ilyennek ítétek, ennek megfelelően a végletekig jutalmazni és büntetni szeretnének. Míg az elméleti képességeik teljes mértékben levő emberek a legkönnyebben helyezkednek a megértés – megbocsátás álláspontjára. Ebben bizonyára része lehet az erősebb, emellett esetleg még gyakorlottabb agyszervezet könnyebb és gyorsabb alkalmazkodásának.

Az ember ítélkezésének fent vázolt, bizony elég kicsinyesnek tetsző, önző szempontja ad mértéket az egész nemzetekkel emberfajokkal szemben felállított erkölcsi értékítéleteinkhez is. Nem arra az esetre gondolok, midőn két nemzet érdekeinek összeütközése esetén mindegyik minden képzelhető gonoszságot ráfog ellenfelére – egyrészt, hogy a többi nemzetek rokonszenvét a maga részére vonja, másrészt, hogy saját fiainak harci kedvét, bátorságát felszítsa az olyan ellenséges nemzet ellen, mely annyira aljas, gonosz, hogy része csak a leveretés, a pusztulás lehet. Nem a németek «Gott strafe England» jelszava lebeg előttem, sem a «Megállj, megállj, kutya Szerbia». Hanem fia-

tal koromnak azok a napjai, midőn régen letűnt, reánk nézve merőben közömbössé vált antik-népek sorsa hevített, mikor ujongtunk a görögök marathoni győzelmén, megsirattuk Tróját és helyesnek találtuk az elpuhult sybariták városának pusztulását. Ezekben a részint tanáraink által beadott, részint személyesen megalkotott ítéleteinkben már teljes mértékben megnyilatkozott az az elv, hogy aki erős, tehát szerencsés, az legyen győzedelmes, vagyis tovább is szerencsés; sőtét, bántó végzet az, amely más irányba fordítja a világtörténelem kerekét. A legyőzött «rossz népek» szenvedései és a győztes «jó» vad tobzódásai, kegyetlenkedései vagy nem is léptek tudatunkba, vagy általában közönyösen hagytak minket; azt meg már legkevésbé jutott eszünkbe kutatni, hogy a legyőzött bűnös népeken belül a pusztulás, szenvedés nem érte-e éppen az olyan egyének nagy számát, akik nemzetük hibáitól személyükre nézve mentek maradtak – és e derék nemzetek diadalának gyümölcsit nem e népek oly tagjai szakították-e le, akik aligha voltak jobbak a legyőzöttek vezetőinél. Nekünk és velünk együtt az egész történelemolvasó világ közvéleményének éppen elég volt, ha egy-egy nép sorsának követésében nem kellett az átértékelés tudatalatti nehéz munkáját elvégeznünk; ha a népek harcaiban végig, vagy lehetőleg sokáig az maradt fölül, akit már egyszer megszoktunk fenn tudni.

Igazságérzetünk ítéleteinek megkísértetem tökéletesen természetes, sőt élettani magyarázatát adni. Ezzel azonban távolról sem akartam ezen ítéleteket merőben értékteleneknek bélyegezni és a lomtárba dobni. Sőt azzal, hogy természeteseknek találtam őket, már jogosultságukat is elismertem. Persze nyitva kellett hagynom annak lehetőségét, hogy ítéleteinket arra nézve, hogy ki az elegendően erős és szerencsés ahhoz, hogy jónak tekintsük és ki szolgált arra, hogy mint mértéken alólit a rosszak közé soroljuk, az emberek életfejlődésének tüzetesebb, mélyebb és tárgyilagosabb tanulmányozása során igen sok esetre nézve módosítsuk, megváltoztassuk. A helyesen értelmezett szociálpolitikának egyik legfőbb és legnemesebb hivatása éppen az, hogy az elrútító, elerőtlenítő, elnyomórító esetlegék tömkelege alól kikeresse, kihámozza, érvényre, diadalra segítse a még oly kedvezőtlen körülmények között is életben maradt valódi értékeket, erőket, jólét-elemeket.